

Boj zoper prvi glavni logični hibi Jeranovi se je pričel torej že davno pred Stritarjem in pred liberalno dobo v časnikih, ki nikakor niso bili »liberalni«, kakor v »Ljubljanskem Časniku«, ki ga je l. 1850. urejeval Blaž Potočnik, v Bleiweisovih konservativnih »Novicah« in v poštemnem Janežičevem »Glasniku«. Do psihološke razlage in do znanstvene označbe Jeranovih nazorov pa nismo dospeli ne v Noviški, ne v Glasnikovi, ne v Stritarjevi dobi, ta korak je storila šele moderna literarna zgodovina.

* * *

Ob svitu romantike.

Dr. Jož. Gruden.

Gospod urednik! Pisali ste mi, naj se ob tridesetletnici »Dom in Sveta« oglasim s kakšnim spisom, da počastim mane njega ustanovitelja, ki mi je bil v mladostnih letih spoštovan učitelj in voditelj. Pa Vam bodi ustrezno s sledečo literarno-zgodovinsko črtico, ki spominja na one čase, ko je v našem slovstvu prvič pronikla ideja *l e p e k n j i g e*, in o bojih, ki jih je morala ta ideja izvajati z drugimi literarnimi strujami.

Splošno se pri nas podcenjuje in prezira vpliv, ki ga je imela na našo znanstveno in estetsko kulturo znana »akademija operosov«. Pravijo: »Kakšen pomen pa naj imajo za nas ti aristokratski učenjaki, ki niso imeli nobenega stika z narodom, med katerim so prebivali, ki so po naši domovini iskali le rimskih kamnov in napisov, pa so prezirali vso drugo našo zgodovino, ki so pisali le v učenjaškem latinskem jeziku in niso imeli nobenega zmisla za narodove potrebe? Te »operosovce« moremo kvečjemu označiti kot srečno prestano fazo našega kulturnega življenja, ki pa na njega razvoj ni imela nobenega vpliva.« Toda četudi pritegnemo, da jih je latinščina preveč ločila od ljudstva in njegovih potreb, da vsebujejo tisti veliki folijanti, v katerih so grmadili svoje ekscerpte, malo trajne znanstvene vrednosti, vendar moramo priznati, da so imeli na umetnostno stremljenje svoje dobe velik vpliv. »Operosi« so osnovali »akademijo treh umetnosti« (stavbarstva, kiparstva in slikarstva), društvo risarjev in filharmonično društvo. Njihovemu umetniškemu okusu se imamo zahvaliti za Quaglijeve freske, za Robbove in Mislejeve kipe. In še danes leži nad Ljubljano kakor medel svit tedanje dobe in ji daje sedanjo tipično podobo. Prav tako moramo priznati, da

In kaj zdaj s klicem »Nazaj k Jeranu«?

Nazaj k Jeranu kot zastopniku trdne, nemajne vere, k možu-idealistu, čistemu značaju,¹ zmožnemu tolike iskrene in nesebične ljubezni, ki se nam odkriva v njegovi vnemi za misijone, ki nam jo kaže njegova radodarnost in njegova ljubezen do siromakov in do revnih dijakov, za katere je ustanovil dijaško in ljudsko kuhinjo² — k temu Jeranu pojdimo nazaj! K Jeranovim literarnim nazorom nazaj — ne smemo.

¹ Gl. Iv. Grafenauer, o. c., str. 157.

² Gl. Iv. Grafenauer, o. c., str. 162.—163.

je bila »akademija operosov« prva domača ustanova za umsko in estetsko kulturo in da je za vse čase ohranila sijaj vodilnega društva za znanost in umetnost. Zato opazamo, da se je še par sto let pozneje znanstveno in umetnostno stremljenje pri nas vršilo pod vplivom tiste smeri, katero je bila akademija zastavila. — Ko je leta 1781. hotela pestra družba, sestavljena iz Nemcev in Slovencev, menihov in prostomiselcev ustvariti neko središče za duševno kulturo, so obnovili staro »akademijo operosov«. Umetnostno smer je med temi akademiki zastopal akademik »Utilis« ali P. Damaščan Dev, ki je izdajal tri leta »Skupspravljanje krajskih Pisaniz od *l e p e h u m e t n o s t*«. Tu že vidimo, da novi akademiki niso hoteli gojiti le takozvanih obrazovalnih umetnosti (stavbarstvo, kiparstvo, slikarstvo), kakor njihovi predniki v začetku 18. stoletja, ampak tudi umetnost v slovstvu: pesništvo in leposlovje sploh. Veliki cerkvenopolitični prevrat pod Jožefom II. je napravil temu stremljenju nasilen konec. — In zopet pol stoletja pozneje, ko je snoval Čop leta 1830. svojo akademijo za gojitev leposlovja in posebej še pesništva, je imenoval njeno glasilo »Zhbelico«, ki je bila stari simbol prve ljubljanske akademije operosov. S tem imenom je hotel izraziti njeno umetniško smer, kakor je tudi Kastelic v svojih uvodnih stancih krepko poudaril stik novih Čebeličarjev z onimi okoli »Pisaniz«, »ki sdrusheni lo domovini peli«.¹

Akademija prvih Čebeličarjev je ostala torej v srcih vseh kranjskih inteligentov kot nedosegljiv

¹ Kastelčevi uvodni stanci k prvemu zvezku »Zhbelice« sem v »Času« (1916, str. 194.) pomotno imenoval sonet. O stikih Čopove akademije z domačo literarno davnino obširno razpravlja Žigon v svojem komentarju k Prešernu, st. I. sl.

vzor umetnostnega stremljenja. In kar je v naslednjih dveh stoletjih pri nas nastalo organizacij sličnega značaja, so si od nje izposodile svoje ime ali pa svoj simbol. Še sredi 19. stoletja je hotel imeti slično družbo za umsko in estetsko kulturo Etbin Costa, in Jernej Lenček ji je v »Vodnikovem spomeniku« posvetil sledeče verzice:

Pa saj ne boš vedno spala,
Rož'ca lepa »operosa«,
Saj boš skoraj spet vstala,
Rož'ca mnogovrstnih ved.
Le vstani — lepa ti cvetlica!
In Modricam služi z vso skrbjo,
Sveti še Ljubljani ko »danica«,
Delaj čvrsto z »združeno močjo«.

Poglejmo sedaj, kaj je to umetnostno stremljenje v slovstvu oviralo?

Prvi ljubljanski akademiji ni bilo prisojeno dolgo življenje. S smrtjo svojega ustanovitelja Dolničarja († 1717) je tudi akademija začela hirati in umirati, dokler ni popolnoma zamrla okoli leta 1725. Edling, ki je kumoval obnovljeni akademiji leta 1781., pravi, da je zamrla prva akademija vsled tega, »ker ni imela veledušnega mecena«. Linhart pa je prav takrat rekel v svojem govoru, »da ji je za pol stoletja zavrl pot despotski predsodek, morda tudi zavist, morda nedelavnost«. Denimo, da so vsi ti razlogi več ali manj sodelovali, vendar tiči najgloblji vzrok v novih stremljenjih, ki so pod Marijo Terezijo in Jožefom II. obvladala naše javno življenje. Bila so ta stremljenja izrazito praktičnega gospodarskega značaja in umetnostnim ciljem prejšnje dobe naravnost nasprotna.

Že Marija Terezija je proglasila kmečki stan za »temelj in glavno oporo države« ter ga s svojimi zakoni varovala pred samovoljnim izkoriščanjem. Njen naslednik Jožef II. je kmeta rešil vseh tistih vezi, ki so mu omejevale osebno svobodo in ga priklepale na grudo. Vzporedno z vladnimi odloki, ki naj bi varovali kmeta, so šle tudi naredbe, ki naj bi pospeševale izobrazbo ljudstva in dvignile poljedelstvo, kot temelj ljudskega blagostanja in glavni vir novih vrednot v narodnem gospodarstvu. V ta namen so se osnovale v posameznih deželah organizacije, ki so s teoretičnim poukom in praktičnimi poizkusi podpirale te gospodarske težnje. Te nove organizacije narodnogospodarskega značaja so bile — kmetijske družbe ali s polnim naslovom: »društva za kmetijstvo in koristne umetnosti«. — Ko je leta 1867. kranjska kmetijska družba praznovala stoletnico svojega obstanka, je tedanji njen predsednik dr. Bleiweis v slavnostnem spisu poudarjal notranjo zvezo, ki je

med akademijo operosov in poznejšo našo kmetijsko družbo. Le cilji so bili popolnoma drugačni. Akademija je hotela gojiti lepe umetnosti, kmetijska družba pa se je ustanovila, da pospešuje »koristne« umetnosti.

Poudariti pa je treba še neko drugo važno razliko, ki je bila za naše slovensko slovstvo dalekosežnega pomena. Praktične narodnogospodarske težnje »prosvetljenega absolutizma« so povzročile, da so poskrbeli za pouk in izobrazbo ljudstva s primernimi spisi in v ta namen pritegnili tudi slovenski jezik, ki se je zdaj pričel likati in čediti. Iz teh poizkusov je izšlo naše tedanje slovensko svetno slovstvo, ki ima pred vsem praktično, gospodarsko smer. Prešernov »pisar« je označil to »koristno« smer v literaturi z besedami:

»Poj rajši to, kar treba je pri hiši,
Za hleve treba, treba je na polji,
Poj to, kar kmet in meščan s pridom sliši.«

In poslušni učenec mu odgovori:

»Bog ti zaplati uk, po tvoji volji
Bom pel: gosen'ce kaj na repo var'je,
Kak prideluje se krompir najbolji,
Kako odpravljajo se ovcam garje,
Preganjajo ušivim glavam gnide,
Loviti miš' učil bom gospodarje.«

Ob tej splošni praktični tendenci našega slovstva, ki se je s časom vsebolj razširjala in poglobljala in neomejeno gospodovala še v prvih desetletjih 19. stoletja, je bila obnovljena akademija operosov leta 1781. pogrešen anahronizem, ki se ni mogel vzdržati. Le v siromašni celici avguštinskega brata Damaščana Deva so našle »Pisanize od lepeh umetnost« za nekaj časa še skromno zavetje. Značilno pa je poročilo, da se je po ukinjenju akademije večina delavnih članov priklopila »kmetijski družbi«.

Hkrati s spisi za ljudsko izobrazbo je obvladovala našo javnost proti koncu 18. veka skrb za šolstvo, ki se je že pod Marijo Terezijo precej razširilo, pod Jožefom II. in cesarjem Francem pa se še bolj dvignilo. Na tem polju so si naši »janzenisti« pridobili mnogo zaslug. Japelj je bil vzoren šolnik in njegovo največje veselje je bil pouk in vzgoja otrok. Velike zasluge imajo tudi Debevec, Vodnik, Ravnikar, Metelko. Vsi ti so spisovali abecednike, katekizme, zgodbe in druge šolske knjige, zraven še kratke povesti za mladino, moralizujuče vsebine. In ta didaktična, pedagoška smer je postala v našem slovstvu tako močna, da so ji tudi duhovi smelejšega umetnostnega poleta podlegli.

Linhart, ki se je navdušeno potegoval za obnovenje akademije, se je slednjič zatekel h kme-tijski družbi. V njeni službi je poslovenil Woll-steinovo knjigo: »Bukve od kug in bolezen goveje živine«. Vendar je menda pri njej dobil tudi pobudo, da se je lotil spisovanja kranjske zgodovine. Kme-tijska družba je sprejela namreč v svoj obsežen program tudi spoznavanje domače zemlje v pri-rodopisnem in zgodovinskem oziru. Na predlog njenega drugega predsednika grofa Jurija Jakoba Hohenwarta je sklenila družba napravljati znan-stvena potovanja, na katerih naj bi se preiskovalo, kaj se v deželi nahaja iz živalstva, rastlinstva in rudinstva, in hkrati se tudi nabiralo gradivo za njeno politično zgodovino. — Linhartov vrstnik Valentin Vodnik je še iz dobe »Pisaniz« podedoval nekaj pesniškega duha, katerega mu je hotel ohra-niti in spraviti v pristno narodni tir Žiga Zois. Pa tudi Vodnika je kmalu obvladala praktična smer. Že na Gorjušah je spisoval »Veliko pratiko«, se potem lotil urejevanja »Lublanskih Novic« (1797 do 1800) in leta 1799. oskrbel celo slovenske »Ku-harske bukve«. Kot plod mladostnih vtisov in veččega Zoisovega vodstva je potem leta 1806. zagledala beli dan edina lepa knjiga te dobe: »Pesme za poskušino«. Za časa francoske okupa-cije se je Vodnik zopet ves zakopal v abecednike, katekizme, slovnice in druge šolske knjige. Vendar pravi Kastelic z ozirom na tedanjo leposlovno pustinja lepo o Vodniku:

Preneha petje v Emon' sazheto,
Le eden ferza vnema po desheli;
Is njeĝa ul't nar flaji pešem 'svira,
Prehitro take ftrune glaf umira.

Slika naših literarnih razmer v začetku 19. sto-letja pa bi bila nepopolna, ako se ne dotaknemo tudi tedanje cerkvene struje in njenega vpliva na naše duševno življenje.

V takozvani katoliški dobi (med reformacijo in pričetkom jozefinizma) so bili naši slovstveni delavci večinoma iz redovniških vrst (jezuiti, kapu-cini, frančiškani, slednjič avguštinci). Bili so to tisti možje, s katerih pomočjo je Hren obvladal pro-tes-tantizem. Med svetnimi duhovniki štejemo ko-maj par pomenljivejših nabožnih pisateljev (Kaste-lec, Paglovec), sicer pa le tu in tam poedine avtorje posameznih knjig. Z odpravo samostanov in re-formo bogoslovnih študij se je to razmerje popol-noma izpremenilo. Pričenši z Japljem je stopila svetna duhovščina na čelo našega slov-stvenega gibanja. V tem oziru so si pridobili janze-nisti neoporečnih zaslug in ni jim pravičen, kdor

naše slovstvenike tedanje dobe označuje le kot »mrke« janzeniste. Dočim so se prej slušatelji filozofije pripravljali na duhovniški poklic z le dveletnim strokovnim tečajem, v katerem so do-bili komaj nekaj najpotrebnejše dogmatične, litur-gične in homiletične izobrazbe, je bogoslovje, ki se je ustanovilo pod škofom Herbersteinom, obsegalo stolice za stari in novi zakon, dogmatiko, moralo, cerkveno pravo in zgodovino, pastirstvo. Strokovna izobrazba duhovščine se je torej zelo dvignila. Nič manjšega pomena niso bila predavanja o slovenski slovnici za modroslovce in bogoslovce, ki jih je imel prvi Janez Krst. Debevec in za katere je bila pozneje pod ravnateljstvom Ravnikarjevim usta-novljena posebna stolica. S temi predavanji se je med mladim duhovskim naraščanjem budilo zanima-nje za slovenščino in za slovstveno delo. Vzgojila se je cela vrsta nabožnih pisateljev, ki so s pridom zastavili svoje pero tudi za izobrazbo in vzgojo mladine. Središče tedanjega nabožnega slovstva pa je bil prevod sv. pisma, na katero so drugi spisi pripravljali ali pa vanj vpeljevali. Komaj je bil prvi prevod dovršen, so že pripravljali drugega še v čistejšem jeziku in boljšem pravopisu. Tja v četrto desetletje 19. veka zasledujemo te poizkuse. — Pesništva ali sploh leposlovja se namere te re-formne struje niso dotikale. Japlju ali dr. Jakobu Zupanu tudi ne moremo popolnoma odrekati zmisla za poezijo, dasiravno sama nista kaj prida ustva-rila na tem polju. — Vendar so bili vsi tedanji slovstveniki tako prožeti od duha svoje dobe, da se niso mogli povzpeti nad omejeni, suhoparni utili-tarizem. Pomen umetnosti za duševno življenje jim je bil neznan. Zato so jo pregnali celo iz cerkvâ in cerkvenega kulta. Še manj so mogli pojmovati, kakšen pomen naj ima pesništvo, ako hoče še kaj drugega, kakor moralne nauke kovati v suhoparne verze. Ako še vpoštevamo tradicionalni rigorizem, s katerim je ta struja presojala vse nove slovstvene pojave, si lahko razložimo, zakaj je prišlo do ostre-ga konflikta, kakor hitro je nastopila v pesništvu mlada romantična šola z novo, umetniško smerjo. Bolje, kakor drugi zgledi, označuje pretirano rigo-ristično stališče te šole Burgerjeva izjava o priliki abecedne vojske v »Illyrisches Blatt« (1833, str. 39.), kjer pravi, »da se je bohoričica že ob rojstvu in p o z n e j e mnogokrat zlorabljala«, metelčica pa naj si prizadeva za čistost in naj pazi, da se ne omadežuje s kako nenravno pesmijo.¹ Malo trez-

¹ V originalu slove dotično mesto tako: Möge die jün-gere Schwester (die neuere Orthographie) an ihrer, nicht um volle 300 Jahre ältern, aber gleich beim erhaltenen Daseyn und später vielfältig gemissbrauchten Schwester ein

nega premisleka kaže, kdor se osmeli pisati o »zlorabi« in »čistosti« alfabeta (!) in tem živeje se kaže modra razsodnost škofa Wolfa, ki je vzlic omenjenim razlogom povzročil prepoved »metelčice« v šolskih knjigah in tako »omadeževani« bohoričici pomogel do zmage. —

V to naše slovstvo, ki so je sestavljale gospodarske razprave, šolske knjige, poučne povesti za otroke, molitveniki in drugi za vsakdanje življenje koristni spisi (Čop je kratko imenuje »Bauernlitteratur«) je prinesla romantika nove vidike. Vodilno načelo romantike je bila: *l e p o t a*, lepota v umetnosti, slovstvu in v življenju. Lepota naj ožarja vse stvari, naj premesti prepad med poezijo in življenjem, pa tudi duha dviga kvišku k večni Lepoti. Romantika je spoznala lepoto kot velesilo našega duševnega življenja in jo zato hotela spraviti do popolne, zmagovite veljave. Na Nemškem se je pričelo romantično gibanje že okoli leta 1800., pri nas 30 let pozneje.

Začetek je bil skromen.

Čop, Kastelic, Kosmač, vsi trije uradniki licejske knjižnice, so se dogovorili z nekaterimi drugimi prijatelji, da si hočejo osnovati glasilo za literarno umetnost po vzoru italijanskih in domačih starih akademij iz leta 1700. in 1781. V spomin na simbol nekdanje ljubljanske akademije operosov so svoje glasilo imenovali »Kranjska čbelica«. — Družba, ki se je okoli nje zbrala, v začetku ni bila istovrstna. Voditelj jim je bil estetično veleizobraženi

warnendes Beispiel nehmen, sich der Reinheit wie bis nun stets zu belleissen und nie durch ein der Sittlichkeit anstößiges Gedicht entweiht werden. — V besedah »in pozneje«, ki so v originalu razprto tiskane, tiči prikrit napad na redovniško slovstvo katoliške dobe, katero so »prosvetljeni kristjani« janzenistiške struje kot praznovorno obsojali.

Čop, »velikan učenosti«, poleg njega kot urednik »Čbelice« Kastelic, pesniški genij Prešeren, Čopov ljubljenec in učenec, poleg tega še trije duhovniki: dr. Jakob Zupan, stolni vikar Potočnik in mengeški kaplan Holzapfel. Tudi pesniški doneski niso bili istovrstni. Zupan je sicer polnil »Čbelične« predale s svojimi suhoparnimi prigodnicami in drugo rimano prozo, Holzapfel (»Lesničnik«), Potočnik, Kastelic so prispevali več bolj ali manj dovršenih pesmi, a največja zasluga »Čbelice« je ta, da si je ob njej Prešeren razvil svojega pesniškega duha in pod vodstvom Čopovim dosegel ono stopinjo literarne umetnosti, ki se šele najnovejši čas razkriva v vedno lepši svetlobi.¹ »Čbelica« je bila po dolgem presledku zopet prva *l e p a* knjiga med Slovenci. In dasiravno je doživela le tri zvezke, vendar njena pobuda ni bila brezuspešna. Njen plod so bile Prešernove poezije iz leta 1846. Potem pa vir slovenske Hipokrene nepretrgano teče naprej. Prilичno ob istem času (1836) je Janez Cigler izdal povest »Sreča v nesreči« in z njo ustanovil slovensko pripovedništvo. *L e p o s l o v j e* je postalo bistven del našega slovenskega slovstva.

O rajnem dr. Lampetu, ki nam je zasnoval »Dom in Svet«, pa veljajo besede, ki jih je svoj čas spesnil Prešeren na svojega učitelja Matija Čopa:

Stešemo svoj si čolnič nov, z Bogom 'zročmò ga valovom
Ni se navadil popred breznov se, skal ogibát.

Ti nam otél si čolnič, si mu z jadrani krma popravil,
Ti mu pokazal si pot pravo v deželo duhov.

Bila mu srečna tu nadaljnja pot!

¹ Prim. Puntar: Zlate črke na posodi gazel. Žigon: Komentar k Prešernovi čitanki.

